

Poljanec, Kopitar, Zois in **izpodnebniki**

“31. marca 1908 je padel pri vasi Avče na Goriškem izpodnebnik, ki tehta 1230 g.”

(Igor Napast)

DR. DRAGAN BOŽIČ

Kaj je imel z izpodnebniki ali meteoriti opraviti Leopold Poljanec, cesarsko-kraljevi profesor na mariborski klasični gimnaziji? Kateri Slovenec je imel leta 1808 v rokah železov meteorit iz Hraščine v Hrvaškem Zagorju, imenovan tudi Zagrebško železo? Ali je imel Žiga Zois v svoji zbirki mineralov tudi izpodnebnike? Kaj se je točno sto let pred padcem izpodnebnika Avče zgodilo v mestecu Stonaržov na Moravskem? Katera izpodnebnika sta padla v alpsko reko Sočo in sibirsko reko Jenisej? Še bi lahko nizali vprašanja, pa se raje posvetimo odgovorom.

Leopold Poljanec, naravoslovec, šolnik, narodnoprosvetni delavec

Zanimivo bi bilo povprašati Mariborčane, ali vedo, po kom se imenuje Poljančeva ulica v Mariboru. Bojim se, da bi bilo veliko odgovorov negativnih. Pravilni odgovor se glasi: po Leopoldu Poljancu, mariborskem gimnazij-skem profesorju pred prvo svetovno vojno in med njo. Ni dvoma, da je ta zaslužni Štajerec po krivici pozabljen. Glavne podatke o njem sicer lahko preberemo v geslu, ki ga je za Slovenski biografski leksikon napisal Franjo Baš (<http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:2209/VIEW/>), še zlasti zanimivo pa je predstavljen v članku pred tremi

leti umrlega biologa Marka Aljančiča, ki je izšel v reviji Proteus pred šestnajstimi leti in nosi naslov Leopold Poljanec, naravoslovec, šolnik in narodnoprosvetni delavec. Aljančič ga na kratko predstavi tudi v devetem zvezku Enciklopedije Slovenije, izdanem leta 1995. Vsekakor pa vzajemna bibliografsko-kataložna baza podatkov COBIB po letu 1994 ne beleži nobene bibliografske enote, ki bi bila povezana s tem pomembnim Slovence. Rodil se je leta 1872 v Brežicah in na dunajski univerzi doštudiral naravoslovje. Učiteljsko pot je začel na gimnaziji v Kranju in jo leta 1901 nadaljeval v Mariboru, kjer je do leta 1918 učil na klasični gimnaziji. Od njegovih del sta za nas Slovence pomembna zlasti njegova učbenika, izdana pri Mohorjevi družbi v Celovcu v letih 1909 oziroma 1910, ker gre za prva naravoslovna učbenika v slovenščini za višje razrede srednjih šol.

Prvi je posvečen mineralogiji in geologiji, drugi ga zoologiji. Prvega, ki ima naslov Mineralogija in geologija za velike gimnazije, sem prvič videl avgusta 2007, komaj nekaj mesecev potem, ko sem izvedel, da je 31. marca 1908 pri vasi Avče v dolini Soče padel železov izpodnebnik, ki je bil na Slovenskem do leta 2007 skoraj popolnoma pozabljen. Svoj izvod mi je pokazal upokojeni paleontolog Franc Cimerman. Ko sem ga vzel v roke, sem bil skorajda

prepričan, da v njem avški izpodnebnik ne bo omenjen, saj je učenik izšel le leto dni po njegovem padcu. Na svoje veliko presenečenje in veselje pa sem ugotovil, da sem se motil. Na vrhu strani 69 namreč piše: “31. marca 1908. je padel pri vasi Avče na Goriškem izpodnebnik, ki tehta 1230 g.”

Čeprav gre za en sam stavek, je dragocen. Poljanec sicer izrecno ne pove, ali je izpodnebnik kamnit, kamnito-železov ali železov, vendar je jasno, da je železov, ker je omenjen v besedilu o samorodnem železu. Gre za prvo publikacijo v slovenskem jeziku, v kateri je točno navedena njegova masa, in za prvo slovensko monografijo z njegovo omembo. Naj se sliši še tako čudno, dejstvo je, da je moralo do naslednje omembe avškega izpodnebnika v slovenskem tisku preteči pol stoletja, saj je o njem ponovno pisal šele geolog Rajko Pavlovec leta 1962 v reviji Življenje in tehnika. V slovensko pisanih monografijah pa se je po letu 1909 spet pojavil šele leta 2007, ko je bil med drugim izčrpno predstavljen v razkošni brošuri Meteorit iz Avč v dolini Soče (1908-2008).

Prišleki iz vesolja

Že sto let predtem, ko je Poljanec gimnazijce seznanil s padcem izpodnebnika pri Avčah, so ti “prišleki iz vesolja” vznemirjali dva slovenska razsvetljenca, Jerneja

Kopitarja in Žigo Zois. Kopitar je bil od 1803 do 1808 Zoisov osebni tajnik in knjižničar ter varuh njegove zbirke mineralov. Leta 1808 pa je odšel študirat pravo na Dunaj. Po Zoisovi zaslugi je postal član omizja, ki se je ob nedeljah zbiralo pri Karlu von Schreibersu, ravnatelju dvornega Naravoslovnega kabineta. Zois je Schreibersu na Dunaj že dolgo let pošiljal razne živali, med drugim človeške ribice. Prav Schreibers je o tej jamski dvoživki dinarskega krasa napisal prvo znanstveno razpravo, ki je izšla leta 1801 v znameniti londonski reviji Filozofske razprave Kraljevskega društva. Redni član njegovega omizja je bil tudi nemški geolog in mineralog Friedrich Mohs, ki je še zdaj znan po svoji trdotni lestvici mineralov. O pogovorih pri Schreibersovem omizju je Kopitar Zoisu redno pisno poročal. Da je v njunih pismih, ki jih je objavil literarni zgodovinar France Kidrič, večkrat govora o izpodnebnikih, me je opozoril Luka Vidmar, odličen poznavalec življenja in dela Žige Zois. Kopitar je v več pismih omenil rokopišno razpravo o izpodnebnikih, ki jo je napisal Mohs. 19. aprila 1809 je obvestil Zois, da leži zagrebško izpodnebno železo pri Schreibersu na mizi in da si ga bosta z Mohsom v nedeljo ogledala. V deset dni pozneje napisanem pismu pa mu je sporočil: “Zagrebško železo je približno dva čevlja dolgo, en čevlj in eno tretjino široko in pol